

Rodowody socjologii Pomorza Zachodniego w zarysie

Robert B. Woźniak

Uniwersytet Szczeciński (*Professor emeritus*)

Pathways of West Pomeranian Sociology

ABSTRACT. Social network of the population of West Pomerania, which is a part of the people of the sea, has a heterogeneous character in both – the structural and functional perspectives. The greater part of Szczecin inhabitants, the regional capital, is derived from the poorly urbanized areas and is not prepared to live and work in the port city. The theoretical and empirical basis for discussion in the article are the Author's own research and 70 years of scientific achievements of sociologists from West Pomerania. The article consists of three parts. The first discusses the problems of adaptation and migration to the new socio-cultural environment. The second part presents the process of formalization and institutionalization of sociological circles. Here began the first research and publication attempts. The third part is the university phase, which continues researches started earlier on people of the sea and littoral and extend it on international issues, published in own scientific journal *Annals of Marine Sociology* and in other national and international publications and also in the "Szczecin Encyclopedia", released on the issue of the 70th anniversary of the Szczecin City.

Keywords: West Pomerania, sociology, science research

1. Wstęp

Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich już od 1945 roku stanowiło obiekt zainteresowań także innych dyscyplin naukowych: historyków, etnografów, jak i specjalistów z innych nauk społecznych. Przedmiotem badań socjologicznych uczyniono społeczne procesy stawania się, jak i zrzeszania grup ludzkich, obszary ich działań i porozumienia. Powstanie kategorii mieszkańców Ziemi Zachodnich traktowano jak określoną zbiorowość społeczną, znajdującą się w szczególnym położeniu społecznym (tubylców – osadników, obcych – rdzennych), charakteryzującą się swoistym zachowaniem, postawami i stylem życia, a nierzadko niskim poziomem wiedzy, synkretyzmem, a nawet ksenofobią. Dla większości z nich kultura narodowa i religijna stanowi podstawę do tworzenia nowych wspólnot i środowisk. Sporo emigrantów porzucających kraj pochodzenia podlegało procesom akulturacji i asymilacji, w wyniku czego podwyższali swoją pozycję społeczną w porównaniu z pozycją zajmowaną w kraju ojczystym, zwłaszcza przesiedlonych z akcji „W”.

Można uznać, że społeczności Ziemi Zachodnich przechodziły zróżnicowane sfery ładu społecznego, którzy przybierał postać przemian czy też zmian lub reform społecznych. Radykalna ich forma, rozumiana jako rewolucja (twarda lub miękka), w Polsce przejawia się w postaci konfliktów w latach: 1948, 1956, 1970 i 1976 oraz radykalnym przełomem w 1989 roku.

2. Geneza socjologii Pomorza Zachodniego

W przemianach tych wyróżnić można fazy lub etapy zmian posiadających rozmaite, zróżnicowane i krzyżujące się konfiguracje przybierające postać zmian: ewolucyjnych (stopniowych), radykalnych czy też mieszanych o charakterze zróżnicowań wielokierunkowych.

Toczące się procesy na Ziemiach Zachodnich i Północnych umownie można osadzić w kilku sekwencjach czy też wzajemnie krzyżujących się fazach:

- w fazie migracji i adaptacji, które po 1945 roku objęły kilka milionów osób, stanowiły one zarazem początkowy okres formowania się życia społecznego na Ziemiach Zachodnich;
- w fazie okresu przejściowego, tworzącej „pomosty” rozciągnięte mikro-, mezo- i makrostrukturami w sferze społeczno-przestrzennej, kulturowej i ideologicznej;
- w fazie przełomu, stanowiącej rekonstrukcję struktur władzy dawnego systemu, ich wewnętrznego, jak i zewnętrznego charakteru, epokowym ich wyrazem był 1989 rok, który był początkiem procesów społeczno-kulturowych i historycznych poprzednich formacji;
- fazie formowania się otwartego (ponowoczesnego) społeczeństwa obywatelskiego zmianę i ruch od fazy początkowej do nowoczesnego ładu i reintegracji społecznej. Trwa ona obecnie w zróżnicowanej postaci, przechodząc zmiany post rewolucyjne we wszystkich niemalże sferach i kierunkach (zarówno regresywnych, jak i progresywnych).

Porządek ów budowany różnymi siłami i mechanizmami podlegał ewolucji w kierunku rosnącej złożoności norm i reguł działania w długofalowych procesach specjalizacji-dyferencjacji-integracji i dezintegracji. Złożoność i niestabilność tych procesów chylących ku demokracji i wolności występowała we wszystkich etapach przemian na Ziemiach Zachodnich.

Jak w takim stanie rzeczy od 1946 r. kształtowała się socjologia na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski? Dzisiaj ma 70 lat – może to mało albo skok w rozwoju? Jakie przesłanki sprzyjały rozwojowi tej dyscypliny wiedzy? Czy możliwa i potrzebna jest obecnie socjologia o Ziemiach Zachodnich? Jakie są jej dalsze drogi kreowania? Nie są to oczywiście wszystkie istotne zagadnienia wymagające dalszych poszukiwań badawczych. W tej sytuacji treść odpowiedzi na te pytania dokonana zostanie w oparciu o wyniki badań socjologicznych oraz na wtórnej analizie oraz wizji socjoglobalistyki jako nowej dziedziny socjologii.

Ziemie zachodnie traktujemy w tym ujęciu w aspekcie socjologicznym jako *makroregion morski*, do którego dołączony jest obszar dawnego województwa koszalińskiego z Słupskiem, Elbląskiem i Gdańskiem. Obszary te ze względu na środowisko geograficzne, styczność przestrzenną z morzem, wskaźniki urbanizacji, strefy pogranicza, przyrost naturalny, kształtowanie się nowoczesnej struktury społeczno-kulturowej itp. są przykładem wieloczynnikowej aktywności społeczno-ekonomicznej i kulturowej makroregionu. Z uwagi jednak na ograniczony dostęp do źródeł, artykuł w większości koncentruje się na analizie socjologii Pomorza Zachodniego.

Zachodniopomorska refleksja teoretyczno-metodologiczna i badania socjologiczne rozwijały się na Pomorzu Zachodnim w ścisłym powiązaniu z nauką polską i europejską (Szacki, 1995). Bliskie związki naukowe z uniwersytetami (Uniwersytetem Poznańskim, Uniwersytetem Wrocławskim, Uniwersytetem Śląskim, Uniwersytetem Jagiellońskim oraz pozauniwersyteckimi placówkami naukowymi – Instytut Zachodni w Poznaniu,

Instytut Zachodniopomorski w Szczecinie, Instytut Śląski w Opolu) tworzyły podstawy rozwoju tej dyscypliny.

Równocześnie rozwój kontaktów z zagranicą, umowy z Rostockiem, Hamburgiem, Sankt Petersburgiem, z Bremą i Uppsalą stały się ramami twórczej współpracy naukowej.

3. Fazy narodzin socjologii na Pomorzu Zachodnim

Rozwój socjologii na Pomorzu Zachodnim w okresie prawie siedemdziesięciolecia (1946-2016) przebiegał w różnych formach i fazach. Każda kolejna faza miała inną postać i zawierała elementy poprzedniej, z kolei każda wcześniejsza faza stanowi podstawę dla późniejszej. Istniejące fazy pozostawiają po sobie określony dorobek i w sposób zróżnicowany wpływają na kształt późniejszych i przyszłych.

Badanie recepcji i rozwoju poglądów i teorii metodologicznych socjologii na Pomorzu to przedsięwzięcie bardzo złożone. Dla klarowności można w rozwoju tym wymienić co najmniej trzy, a nawet cztery fazy.

Punktem wyjścia pierwszej fazy narodzin socjologii jest rejestracja poglądów i analiza adaptacji socjologicznych prac teoretyczno-metodologicznych, jakie prowadzono na Pomorzu Zachodnim, tych, które docierały z innych obszarów badań. Wstępne zakorzenienie socjologii oznaczało też penetrację przestrzeni badawczej, uwiarygodnienie źródeł wiedzy i procedur, w jakich wiedza ta była zdobywana oraz jej efektów.

W drugiej fazie następuje rozwój badań i formalizacji oraz instytucjonalizacji socjologii i jej działalności badawczej. Konceptualizacja i operacjonalizacja przedmiotu ma charakter przekraczania, *dryfowania* od stoczniovców do portowców, od marynarzy do rybaków, od żeglugi śródlądowej (Police), od brzegu do brzegu, czy też od fali pokoju do fali konfliktu. Stąd narodzinom socjologii morskiej towarzyszyła fala, niosąca jej burzę od stoczni do miast portowych, przymorza i morza.

W kolejnej fazie zmian na Ziemiach Zachodnich i Północnych modernizacji i transformacji socjologia przybiera postać nowoczesną. Ta przestrzeń kulturowa i akademicka „żegluję” od peryferii ku centrum nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego, opisuje i wyjaśnia proces dochodzenia do społeczeństwa nowoczesności i globalnej rzeczywistości, życia w rozmaitych sferach: kultury, pracy, polityki czy też życia codziennego na morzu i przymorzu.

W czwartej fazie wyłoniono obszary i perspektywy badań socjologicznych, stopniowo obejmujących coraz większe fragmenty rzeczywistości społecznej, lokalnej i ponadlokalnej. Współcześnie wzrasta podatność poszczególnych państw i narodów na różnorodne oddziaływania, uwarunkowania globalne w dziedzinie ekonomii i polityki, kultury i ról społecznych pełnionych przez ludzi. Łączy się z tym powstanie społeczeństwa obywatelskiego, odchodzenie od totalizacji do demokracji, wytwarzanie nowego ładu społecznego i kulturowego, jak i powstawaniem nowych dyscyplin naukowych, w tym socjoglobalistyki (Woźniak, 2007).

3.1. Wstępna adaptacja socjologii – pierwszy etap

Szeroko rozumiana socjologia wywodzi się z różnych źródeł, których należy szukać w drugiej połowie XIX wieku. Jej początków należy upatrywać nie tylko w długiej i bogatej tradycji *klasycznej myśli społecznej, politycznej oraz socjologicznej*, ale także

łączyć z procesami dokonującymi się w Europie i Polsce (Janiszewski, Woźniak, 1992, 1993). Wyraźne wątki socjologii występują w systemie socjologicznym Ludwika Gumpłowicza (1838-1909). Jego prace naukowe, publikowane głównie w języku niemieckim, obejmowały koncepcje *walki ras*, *konfliktu społecznego*, *walki społecznej*, *walki narodów i religii*, funkcji państwa jako kategorii panowania jednej grupy nad drugą i inne zagadnienia stanowiące elementy socjologii pogranicza.

W nurcie tych badań znaczącą rolę odegrał Józef Supiński (1804-1893), autor wielu prac, wśród których podstawowe znaczenie mają dwie rozprawy: *Myśl ogólna fizjologii wszechświata* (1860) i *Szkoła polska gospodarstwa społecznego* (1862-1865). W swojej koncepcji socjologicznej Supiński dokonał podziału tworów społecznych na *organiczne* (np. naród) oraz *mechaniczne* (np. państwo). W ujęciu tym uwypukla się idea supremacji narodu nad państwem. Supiński dokonuje także typologii grup społecznych oraz wyodrębnia grupy o charakterze wspólnot, grupy o charakterze zrzeseń, jak również układy o formie instytucjonalnej.

Można przyjąć, iż w socjologicznych koncepcjach narodu i państwa stopniowo narasta idea socjologii na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski, która klarowny wyraz znalazła w pracach Floriana Znanieckiego (1882-1958) i jego uczniów. W wielu dziełach Znaniecki przedstawił swój system teoretyczny składający się z czterech układów: czynów społecznych, stosunków społecznych, osobowości społecznych i grup społecznych (Z. Dulczewski, 1984).

System ten obejmował różne dziedziny, wśród których studia nad antagonizmem między obcymi i socjologia walki o Pomorze zajmują ważne miejsce (Znaniecki, 1920, 1930, 1934, 1935). Oprócz tego Znaniecki badał problemy kultury i cywilizacji, wychowania, antagonizmu międzygrupowego czy też problemy miasta i wsi oraz problemy narodu.

W 1930 roku, na drugim Naukowym Zjeździe Pomorzoznawczym, wygłosił referat pt. *Siły społeczne w walce o Pomorze*, opublikowany w wydawnictwie „Polskie Pomorze” (1931), a następnie – z nieco zmienionym zakończeniem – jako *Socjologia walki o Pomorze* (1935). Na studium Znanieckiego popatrzeć można jako na rezultat oddziaływania „poznańskiej szkoły zachodniej”. Znaniecki był pierwszym uczony, który na przykładzie walki o Pomorze oświetlił zagadnienie stosunków polsko-niemieckich z punktu widzenia teorii socjologicznej. Zachęcał swych współpracowników do podejmowania tej problematyki. Z jego inspiracji i zachęty powstało obszerne, oparte na materiałach terenowych, studium antagonizmu polsko-niemieckiego pióra jego ucznia i współpracownika Józefa Chałasińskiego (Chałasiński, 1935; Kwilecki, 1982).

W *Socjologii walki o Pomorze* pisał Znaniecki, że *stosunki polsko-niemieckie, których jednym z zasadniczych elementów jest konflikt o Pomorze, staną się wkrótce częścią szerszego konfliktu społecznego, konfliktu światowego pomiędzy wszystkimi siłami o ekspansji destrukcyjnej i nowymi siłami twórczej ekspansji. W takim konflikcie narody, które w swych zewnętrznych związkach okazują raczej tendencje twórczej ekspansji, będą miały – o ile reszta elementów będzie po obu stronach jednakowa – niewątpliwą przewagę nad tymi, których działanie kierowane jest tendencjami destrukcyjnymi; destrukcyjna ekspansja pewnej grupy narodowej spotyka tylko sprzeciw innych grup, ekspansja konstrukcyjna zawsze znajduje w innych grupach jakieś potencjalne siły społeczne, gotowe do współpracy.*

Dzisiaj można przyjąć, iż „konstrukcyjne” siły społeczne odkryte przez Znanieckiego mogą stanowić podstawę nowego ładu społecznego w Europie i na świecie (Woźniak, 1996), a także mogą być wprowadzeniem do współczesnej socjologii o

Ziemiach Zachodnich, albo szerzej stosunków polsko-niemieckich i ruchów etnicznych, rozwijanych przez ośrodki i instytucje naukowe w Polsce od 1945 roku. Na Uniwersytecie Poznańskim prace W. Markiewicza, Z. Dulczewskiego, P. Rybickiego, A. Kwileckiego, A. Saksona i wielu innych stanowiły kontynuację tego nurtu badań (Białycki, Kozłowski, 2004).

Badania prowadzone na Ziemiach Zachodnich od samego zarania miały charakter interdyscyplinarny. Od 1945 roku Instytut Zachodni w Poznaniu zapoczątkował cykl wydawniczy pod nazwą „Ziemie Staropolskie”, w ramach którego ukazały się oddzielne tomy o Opolszczyźnie, Dolnym Śląsku, Ziemi Lubuskiej, Pomorzu Zachodnim, Warmii i Mazurach. Opracowania te stanowiły ważny czynnik kształtowania świadomości narodowej osadników. Istotną rolę w badaniach socjologicznych odegrała Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, której członkowie (m.in. R. Buławski, K. Dobrowolski, P. Rybicki, T. Kłapkowski i inni) ogłaszali opracowania naukowe w Zeszytach Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych. Prowadzono również badania szczegółowe poszczególnych społeczności (Dulczewski, 1971; Woźniak, 1979), jak i kategorii społeczno-zawodowych (Dulczewski, Kwilecki, 1970).

Specyfika Ziem Zachodnich została zarysowana także w badaniach etnograficznych, jak i bogatych materiałach z konkursów pamiątkarskich. Problematyka socjologiczna Ziem Zachodnich szerokie odbicie znalazła zwłaszcza na VII Ogólnopolskim Zjeździe Socjologów we Wrocławiu w 1968 roku. Wówczas blok Socjologii Ziem Zachodnich prowadził Lech Janiszewski, prezentując zarazem panoramę socjologii szczecińskiej.

Pierwsze w Polsce badania socjologiczne podjęto w 1947 roku w poznańskim ośrodku naukowym zajmującym się procesami osadniczymi na Ziemiach Zachodnich. Kontynuatorem tych badań (1957-1958) był Zakład Socjologii Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Szczególnie cenne okazały się pierwsze penetracje i zakotwiczenie socjologiczne badań nad procesami adaptacji społecznej osadników-rybaków, prowadzone przez Zygmunta Dulczewskiego, które dowiodły, że około 70% ówczesnych rybaków morskich wywodziło się ze środowisk wiejskich.

Obiektem badań Morskiego Instytutu Rybackiego była kategoria społeczna rybaków morskich w Polsce. Badaniami tymi bezpośrednio zajmowała się Aurelia Polańska, która interesowała się przeobrażeniami zawodu rybaka morskiego, cechami społeczno-demograficznymi rybaków, problemami motywacji zawodowej, procesami przystosowania się do pracy i życia na statku oraz innymi zagadnieniami.

W okresie prac wstępnych rozpoczęto też badania psychosocjologiczne wśród załóg marynarki wojennej i marynarzy oraz floty transportowej. Zajmowano się też selekcją i przygotowaniem do zawodów morskich. Głównymi inicjatorami tych badań w Gdańsku był T. Olchowy (1960).

Od 1965 roku rozpoczęto badania socjologiczne w rybołówstwie trawlerowym i lugotrawlerowym Świnoujścia i Szczecina w przedsiębiorstwach połowowych „Odra” i „Gryf” w ramach Sekcji Socjologiczno-Demograficznej Instytutu Zachodnio-Pomorskiego w Szczecinie, w Katedrze Socjologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. Władysława Markiewicza kontynuowano badania reemigrantów z Francji. Badania, których celem było poznanie problemów identyfikacji rybaków z wykonywanym zawodem, prowadził Ludwik Janiszewski, które ogłosił drukiem w 1967 roku w Poznaniu.

3. 2. Formalizacja i instytucjonalizacja badań

Wraz z zakończeniem badań przez L. Janiszewskiego i ukazania się w 1965 roku w Gdyni pracy A. Polańskiej zaczynają się szerzej rozwijać badania socjologiczne nad problematyką morską i Pomorza Zachodniego. Faza ta stanowi przejście od badań sondażowych lub dorywczych do badań systematycznych i zinstytucjonalizowanych. Widoczne staje się zarazem narastanie działalności organizacyjnej, naukowej i wydawniczej na Pomorzu Zachodnim. Jednocześnie problematyka badań socjologicznych, inicjowana przez Morski Instytut Rybacki w Gdyni i Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, zaczęła się rozszerzać. Do systematycznych i planowych prac naukowych włączyły się takie instytucje, jak: resortowe pracownie psychologii i socjologii przedsiębiorstw morskich, Ośrodek Badań Naukowych Koszalińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, Katedra Socjologii Uniwersytetu Gdańskiego oraz tamtejszy Instytut Medycyny Morskiej. W systemie placówek morskich poważną rolę odgrywają politechniki kształcące inżynierów dla gospodarki morskiej, wyższe szkoły morskie w Gdańsku i Szczecinie, Wydział Rybacki Akademii Rolniczej w Szczecinie, Zakład Medycyny Morskiej Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie. Ważną rolę w tych poczynaniach odgrywa Sekcja Socjologii Morskiej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Zakład Socjologii Morskiej PAN zlokalizowany w Szczecinie.

Poczynania te pozwoliły na pełniejsze zintegrowanie organizacyjne i merytoryczne socjologów zajmujących się badaniem problematyki Pomorza Zachodniego. Nadto umożliwiły prowadzenie wspólnych planowych i długofalowych badań, bardziej efektywnych niż w okresie wstępnych poszukiwań badawczych. Prace te spowodowały zarazem lepszą wymianę doświadczeń, organizowanie konferencji naukowych, instytucjonalne nawiązywanie współpracy badawczej z innymi ośrodkami naukowymi i podejmowanie owocnych inicjatyw wydawniczych.

Wraz z gromadzeniem faktów empirycznych, stale rósł dorobek naukowy; jego świadectwem są różnorodne publikacje, drukowane głównie w takich czasopismach jak: „Przegląd Zachodniopomorski”, „Zeszyty Naukowe WSP w Szczecinie”, „Nawigator” WSM w Gdyni, „Technika i Gospodarka Morska”, „Nautologia”, „Studia Socjologiczne”, „Kultura i Społeczeństwo”, „Roczniki Socjologii Morskiej PAN”. Na opublikowane prace składa się ponad 2500 rozpraw i artykułów naukowych w czasopismach oraz pokaźna liczba wydań książkowych.

W tym czasie dużą aktywność przejawiała Sekcja Socjologiczno-Demograficzna Instytutu Zachodnio-Pomorskiego, powstała w 1961 roku w Szczecinie. Przedmiotem badań zespołu naukowego tej sekcji były: problemy organizacji czasu wolnego (Janiszewski, 1968), zainteresowania i aspiracje załóg pływających (Woźniak 1980), system działalności kulturalno-oświatowej we flocie morskiej (Milian, 1980), jak również badania stoczniovców i dokerów (R. Woźniak, 1960) oraz rodzin ludzi morza (Janiszewski, 1976), jak i zbiorowości Pomorza.

Wokół Sekcji Socjologiczno-Demograficznej (kierowanej najpierw przez prof. A. Wielopolskiego) skupili się stosunkowo nieliczni miejscowi badacze, interesujący się problematyką socjologiczną. A. Winiecka – wykształcenie socjologiczne; B. Sadaj – filologiczne i filozoficzne, L. Janiszewski - socjologiczne; B. Chmielewska, która przejęła wkrótce kierownictwo Sekcji Socjologiczno-Demograficznej Instytutu Zachodnio-Pomorskiego i przygotowała pierwszą koncepcję badań socjologicznych nad miastem Szczecinem.

A. Winiecka zakończyła badania nad adaptacją społeczno-kulturalną mieszkańców dzielnicy Gumieńce. Wyniki badań zostały opublikowane w formie książkowej. B. Sadaj prowadził badania nad społecznymi problemami zawodu nauczyciela; badanie te uwieńczyło wydanie publikacji. L. Janiszewski (1967) podjął pracę badawczą nad rybakami dalekomorskimi i ich postawami wobec wykonywanego zawodu.

Pracownicy zatrudnieni w zakładowych pracowniach socjologiczno-psychologicznych rozpoczęli badania nad załogami stoczniovców, portowców, marynarzy i rybaków dalekomorskich. Były one jednakże podporządkowane wyraźnie utylitarnym i wewnętrznym potrzebom przedsiębiorstw morskich. W 1963 roku z inicjatywy Pracowni Socjologiczno-Psychologicznej PŻM została zorganizowana ogólnopolska sesja naukowa poświęcona problematyce społecznej ludzi morza. Trzy lata później, w 1966 roku, miała miejsce kolejna ogólnopolska konferencja naukowa nt. *Społeczne problemy przedsiębiorstw przemysłowych*, zorganizowana przez Sekcję Socjologiczno-Demograficzną IZP i Pracownię Socjologiczno-Psychologiczną Stoczni im. A. Warskiego. Na konferencji referaty wygłosili m.in.: J. Szczepański, Z. Dulczewski, J. Kulpińska i S. Kowalewska. Materiały z konferencji zostały opublikowane w 1968 roku w postaci pracy zbiorowej pod red. A. Kwileckiego, głównego inspiratora i organizatora powyższej konferencji. A. Kwilecki, kierując Sekcją Socjologiczno-Demograficzną (po odejściu B. Chmielewskiej do Koszalina), opracował projekt badań socjologicznych nad świadomością mieszkańców Szczecina. W projekcie tym nawiązywał z jednej strony do badań F. Znanieckiego i jego znanej pracy *Poznań w świadomości jego obywateli* (Poznań 1931), z drugiej – odwoływał się do koncepcji konkursu ogłoszonego przez Katedrę Socjologii UAM w Poznaniu pt. „Czym jest dla Ciebie miasto Poznań” (J. Ziółkowski).

Projekt pozostał cennym źródłem inspiracji do badań nad społeczeństwem Pomorza Szczecińskiego. Inspirację tę wykorzystał później L. Janiszewski, opracowując na zlecenie Dyrekcji Instytutu Zachodnio-Pomorskiego pytania pomocnicze, ułatwiające napisanie pamiętnika na konkurs „Dzieje rodzin szczecińskich w XX wieku”.

Lata 1968-1985 łączyły się z intensywną działalnością badawczą i organizatorską Sekcji Socjologiczno-Demograficznej IZP, kierowaną od 1968 roku przez L. Janiszewskiego. Sekcja zaczęła skupiać coraz więcej badaczy, nie tylko ze Szczecina, lecz również z innych ośrodków Wybrzeża, jak Gdynia i Gdańsk. W tym samym roku powołany został w ramach Sekcji Zespół do Badań Czasu Wolnego Ludzi Morza, w skład którego weszli: Z. Borucki, Z. Dulczewski, L. Janiszewski, S. Lasek, L. Milian, J. Nikołajew, T. Olchowy, E. Sitek i R. Woźniak. Podjęte przez Zespół badania interdyscyplinarne nad problematyką czasu wolnego ludzi morza na statku i lądzie miały niezwykle doniosłe konsekwencje dla przyszłych kierunków rozwoju socjologii na Pomorzu. Z pewnością wyznaczyły dominującą rangę badaniom empirycznym, które kilka lat później stały się zalążkiem tworzenia nowej subdyscypliny socjologicznej w Szczecinie, to jest socjologii morskiej (L. Janiszewski, 1977, A. Sosnowski, 1984).

Zgromadzone przez Zespół wyniki badań stały się podstawą zorganizowania przez Sekcję Socjologiczno-Demograficzną ogólnopolskich konferencji naukowych: „Ludzie morza” (1968 r.), „Życie kulturalne na statku” (1969 r.) i „Czas wolny ludzi morza” (1972 r.). Materiały poszczególnych konferencji naukowych zostały opublikowane jako prace zbiorowe pod redakcją L. Janiszewskiego. Wydawcą prac był Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie. Dyrekcja publikowała dorobek naukowy członków Sekcji, udostępniała również łamy kwartalnika „Przegląd Zachodniopomorski”, gdzie wielu badaczy związanych z Sekcją ogłaszało drukiem swoje artykuły i recenzje naukowe.

W tym czasie L. Milian wydał dwie prace zwarte: *Czas wolny marynarzy statków transportowych* (1972) oraz *Nie samą wachtą* (1973).

Coraz też bardziej przedmiotem zainteresowania badawczego stawali się stoczniowcy, tworzący charakterystyczną zbiorowość społeczną Szczecina, powiązaną z resortem gospodarki morskiej (Woźniak, 1976; Makowska, 1987; Kozłowska, 2008; Woźniak, Woźniak-Miszewska, 2014)

Oprócz problematyki morskiej ważne miejsce zajęły w tym okresie badania z zakresu socjologii pracy i przemysłu oraz socjologii kultury. Świadczą o tym penetracje naukowe prowadzone przez R. Woźniaka w Zakładach Chemicznych „Wiskord” w 1973 roku. Wyniki tych penetracji zostały przedstawione na sympozjum naukowym w 1973 roku nt. „Stosunków międzyludzkich w przedsiębiorstwie przemysłowym” i uwieńczone opublikowaniem pracy zbiorowej pt. *Spółeczność zawodowa chemików* (1975).

A. Winięcka kontynuowała systematyczne badania z zakresu socjologii muzealnictwa, a S. Lasek zakończył badania nad absolwentami szkół wyższych Szczecina.

Duże znaczenie dla kształtowania się środowiska socjologicznego miały inne jeszcze instytucje, takie jak Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Zespół Socjologiczny i Pracownia Socjologiczna Wyższej Szkoły Nauczycielskiej – Filii UAM.

Już w 1969 roku powstało w Szczecinie Koło Socjologów przy oddziale PTS w Poznaniu. Rok później zostało ono przekształcone w Oddział Szczecińsko-Koszaliński z siedzibą w Szczecinie. Natomiast w 1974 roku powołany został Oddział Szczeciński PTS, którego przewodniczącymi byli kolejno: L. Janiszewski, R. B. Woźniak, W. Durka, a ostatnio Ż. Stasienuk. Towarzystwo to odegrało bardzo istotną rolę w integracji socjologów i badaczy problematyki socjologicznej w Szczecinie, przyczyniło się do skoordynowania ich poczynań badawczych i organizacyjnych oraz do podnoszenia kwalifikacji fachowych członków. Na seminariach wskazywano na potrzebę doskonalenia warsztatu metodologicznego. W 2013 roku Towarzystwo było współorganizatorem Zjazdu Socjologicznego w Szczecinie, którego dyrektorem organizacyjnym była dr Ż. Stasienuk.

Poważnym impulsem do systematycznych badań socjologicznych była najpierw WSN – Filia Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (1968-1973), a od 1973 roku Wyższa Szkoła Pedagogiczna, będące pierwszymi w Szczecinie placówkami humanistycznymi. W ich ramach działały wyspecjalizowane komórki organizacyjne, jak i Zespół Socjologiczny, kierowany przez L. Janiszewskiego (1968-1970) i Pracownia Socjologiczna (od 1971 r.) oraz Zakład Nauk Społeczno-Filozoficznych. W instytucjach tych zainicjowane zostały badania empiryczne i teoretyczne z zakresu socjologii morskiej oraz socjologii pracy i rodziny.

W tymże okresie socjologowie szczecińscy podjęli próbę „wyjścia naukowego” poza granice lokalne (prowincjonalne) i ukazanie swych owoców badawczych na forum ogólnopolskim i poza granicami kraju. Prezentowano pierwsze publikacje w centralnych czasopiśmiech polskich, jak „*Studia Socjologiczne*” oraz pierwsze ekspertyzy opracowywane dla władz rządowych. W 1970 roku środowisko socjologiczne Szczecina zaprezentowało wyniki swych badań nad czasem wolnym ludzi morza na VII Światowym Kongresie Socjologii w Warnie. Nawiązano pierwsze kontakty z zagranicznymi ośrodkami badań socjologicznych, zwłaszcza z zakresu problematyki morskiej, w Norwegii (Oslo i Trondheim) i Wielkiej Brytanii (Cardiff i Hull). Niektórzy badacze wygłaszali swe referaty w Cardiff (1972, 1974) i Amsterdamie (1975).

Po 1976 roku nastąpiło dalsze wzbogacanie badań o charakterze ogólnopolskim. W latach 1976-1989 socjologowie szczecińscy wprowadzeni zostali po raz pierwszy do ogólnopolskich badań koordynowanych, realizowanych w ramach następujących problemów: „Rodzina w okresie rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego”, „Sukces małżeński w rodzinach marynarzy” – L. Janiszewski; „Rodzina kolejarzy szczecińskich” – J. Lindecki; „Kompleksowy rozwój budownictwa do roku 1990” – A. Sosnowski, L. Janiszewski; „Świadomość historyczna składnikiem świadomości społecznej” – E. Nowakowska. W wyniku realizacji tych badań uzyskano interesujący i bogaty materiał empiryczny, stanowiący podstawę dla wielu opracowań: referatów, raportów, artykułów i książek.

W latach 1981-1985 kontynuowano badania koordynowane w ramach problemu węzłowego W.11.9i pt. „Stan i przeobrażenia rodziny polskiej w latach 1976-1985”. W ramach tego problemu realizowano temat „Zawody związane z morzem a rodzina i małżeństwo” w kilkusobowym zespole badawczym pod kierunkiem L. Janiszewskiego. Badano następujące podtematy: „Społeczne determinanty doboru małżeńskiego w rodzinach marynarzy i ocena ich trafności” (H. Mrzygłód), „Rodziny stoczniovców w świetle badań empirycznych” (R. B. Woźniak), „Społeczne determinanty i skutki konfliktów małżeńskich w rodzinach marynarzy” (M. Kaczmarczyk-Sowa), „Tradycje zawodowe w rodzinach marynarzy i rybaków” (A. Nowak), „Uczestnictwo rodziny ludzi morza w kulturze” (B. Gębski) i „Wpływ zawodu dokera na strukturę i funkcję rodziny” (S. Ananiewicz). Celem badań było rozpoznanie związków i zależności, jakie występują między zawodami morskimi a różnym aspektem i procesami ich życia rodzinnego i małżeńskiego. Część materiałów została przedstawiona w postaci referatów i komunikatów naukowych na dwóch kolejnych konferencjach ogólnopolskich, zorganizowanych w Szczecinie nt.: „Rodzina szczecińska w procesie przemian społecznych (1980 r.) i „Zawody związane z morzem a życie rodzinne” (1985 r.).

Nastąpiło znaczne poszerzenie i wzbogacenie problematyki badawczej. Przedmiotem badań stały się *procesy tworzenia się wielkoprzemysłowej klasy robotniczej w Szczecinie* (R. Woźniak, J. Kowalewski, B. Łuczak), *procesy przemian społecznych i kulturowych na wsi szczecińskiej* (W. Michna, J. Kowalewski, B. Łuczak, L. Janiszewski, M. Kaczmarczyk-Sowa, H. Mrzygłód), *problemy społeczne i ekologiczne miasta* (R. Woźniak, W. Krantz), *problemy socjologii wychowania* (B. Sadaj, K. Suszek, K. Zacha), *socjologiczne zagadnienia współpracy przygranicznej Polski z NRD* (R. Woźniak, J. Kowalewski, B. Łuczak), *problemy twórczości racjonalizatorskiej w przedsiębiorstwie przemysłowym* (T. Makowska), *socjologiczno-filozoficzne i polityczne problemy rewolucji naukowo-technicznej* (K. Matraszek), *społeczne determinanty uczestnictwa rekreacji fizycznej* (H. Mieczkowska).

W tym okresie, dzięki intensyfikacji badawczej, nastąpiło w środowisku socjologów szczecińskich szczególne ożywienie w zakresie działalności publikacyjnej.

Wydano drukiem ponad dwieście opracowań, w tym kilka pozycji książkowych, jak: R. Woźniak, *Stoczniovcy Szczecina* (1976) oraz *Struktury społeczności małych miast* (1979); E. Nowakowska, *Kształtowanie się świadomości regionalnej na Pomorzu Szczecińskim* (1980); J. Lindecki, *Środowisko pracy kolejarzy i ich środowisko rodzinne* (1982). Znaczna liczba publikacji książkowych związana była z socjologią morską. Świadczą o tym następujące prace: L. Janiszewski, *Rodzina marynarzy i rybaków morskich* (1976), *Socjologia morska* (1977); A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Edukacja w szkołach morskich* (1983); A. Sosnowski, *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy* (1984); L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Socjologia morska. Wybór zagadnień* (1984).

Pod redakcją L. Janiszewskiego ukazały się dwie prace zbiorowe: *Problemy i kierunki rozwoju socjologii morskiej* (1980) i *Rodziny szczecińskie w świetle badań empirycznych* (1982).

Niektóre wymienione prace zawierają rozważania teoretyczne i metodologiczne, związane z konceptualizacją, zwłaszcza socjologii morskiej.

Nastąpił wzrost aktywnego uczestnictwa socjologów Pomorza Zachodniego w konferencjach ogólnopolskich, w tym w V Zjeździe Socjologii Polskiej w Krakowie (1977 r.) i VI Zjeździe Socjologii Polskiej w Łodzi (1981 r.), w Katowicach i Poznaniu, gdzie zorganizowali sesję naukową w ramach wyodrębnionej grupy roboczej, dotyczącą stanu rozwoju socjologii morskiej (L. Janiszewski) oraz socjologii pogranicza (R. Woźniak). Brali czynny udział w wielu sympozjach i sesjach naukowych o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym, byli autorami wielu odczytów w ośrodkach zagranicznych (Cardiff, Londyn, Glasgow, Aberdeen, Göteborg, Lund, Sztokholm, Rostock, Hamburg, Turku, Helsinki). Zaczęli brać czynny udział w licznych gremiach naukowych w kraju i za granicą, np. jako członkowie socjologicznych zrzeszeń i towarzystw naukowych.

Postępująca instytucjonalizacja środowiska socjologicznego Szczecina stanowiła ważny czynnik dalszego rozwoju. Oprócz nowych uczelnianych struktur organizacyjnych Pomorza Zachodniego, takich jak Zakład Socjologii Nauk Społeczno-Filozoficznych WSP (od 1976 r.) powoływano cały szereg instytucji pozauczelnianych, związanych głównie z rozwojem zwłaszcza socjologii morskiej. W 1977 r. powstała Sekcja Socjologii Morskiej przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w Warszawie z siedzibą w Szczecinie, w 1979 r. Zakład Socjologii Morskiej Oddziału PAN w Gdańsku z siedzibą w Szczecinie. Dzięki inicjatywie socjologów szczecińskich w 1984 roku został powołany organ teoretyczny nowej subdyscypliny socjologicznej pod nazwą „Roczniki Socjologii Morskiej” – obecna nazwa „*Annals of Marine Sociology*”; (redakcja czasopisma mieści się obecnie w Instytucie Socjologii US).

Proces instytucjonalizacji sprzyjał rozwojowi badań socjologicznych nad problematyką Pomorza Zachodniego. Nawiązywano współpracę naukową z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą. Ukształtowały się bardzo silne kontakty i więzi współpracy ze środowiskiem socjologicznym Trójmiasta, Koszalina i Poznania oraz z badaczami ośrodków zagranicznych: Wielkiej Brytanii, Szwecji, Finlandii, USA, Izraela, Kanady oraz Japonii.

Równocześnie wyrastały inne kierunki badań socjologicznych, takie jak: socjologia pracy i przemysłu, socjologia wychowania, socjologia miasta, socjologia sportu, socjologia wsi, socjologia kultury, socjologia stosunków politycznych i socjologia patologii czy też socjologia rodziny i marketingu (Bryniewicz, 2004).

W Instytucie Zachodnio-Pomorskim zapoczątkowano badania nad kierunkami współpracy między NRD i PRL. Badania te można zakwalifikować do zakresu socjologii stosunków międzynarodowych. Kontynuowano badania nad różnymi typami rodzin ludzi morza, kolejarzy, robotników, pracowników umysłowych, chłopów-robotników.

Jednocześnie w tym okresie nastąpiła stopniowa likwidacja pracowni socjologiczno-psychologicznych w zakładach pracy, takich jak Polska Żegluga Morska, Zarząd Portu Szczecin, Stocznia im. A. Warskiego oraz w innych instytucjach. Przyczyny tej likwidacji są rozliczne, wśród których można wymienić nieufność wobec socjologów, niedocenywanie wiedzy socjologicznej, strach przed ujawnianiem zjawisk negatywnych, niechęć do korzystania z informacji socjologicznej, biurokratyczne metody zarządzania zakładami pracy i wiele innych czynników natury politycznej i ekonomicznej.

W okresie strajków w Szczecinie T. Makowska, Adamczyk, H. Perkowska, R. Woźniak i inni, a w Gdańsku M. Latoszek współuczestniczyli w formowaniu postulatów robotniczych i organizacji działań strajkujących. W badaniach ukazywali postępujący kryzys społeczny, niezadowolenie ze stosunków pracy i warunków życia mieszkańców Pomorza Zachodniego.

3.3. Modernizacja i transformacja socjologii – przestrzeń kulturowa i akademicka okresu uniwersyteckiego

Powstanie Uniwersytetu Szczecińskiego w 1985 roku otworzyło nową fazę dalszego rozwoju socjologii, stanowiło przełom nie tylko dla socjologów, lecz także dla badaczy związanych z naukami humanistycznymi i innymi dyscyplinami naukowymi, zaczął się „uniwersytecki” okres rozwoju tych nauk.

Powołano Instytut Socjologii o bardzo rozwiniętej strukturze organizacyjnej, obejmującej siedem zakładów: Zakład Socjologii Ogólnej, Zakład Socjologii Morskiej, Zakład Socjologii Pracy i Polityki Społecznej, Zakład Socjologii Kultury, Zakład Socjologii Rodziny, Zakład Historii Myśli Społecznej i Socjologicznej, Zakład Socjologii Cywilizacji Współczesnej i Pracownia Analiz Socjologicznych, którego dyrektorem został L. Janiszewski, a zastępcą R. Woźniak. Funkcję tę od 1980 r. pełnił J. Nikołajew, w latach późniejszych J. Leoński i B. Gębski. Z jednej strony struktura ta odzwierciedlała w dużym stopniu dotychczasowe kierunki badań, wskazywała zarazem na potrzeby rozwoju socjologii uniwersyteckiej.

Powołanie Instytutu Socjologii zmieniło jego status w hierarchii uczelni i placówek uczelnianych zajmujących się socjologią.

W strukturze Instytutu prowadzono działalność dydaktyczną i naukową, w ramach centralnych lub regionalnych programów badawczych.

Od 1986 roku pracownicy Instytutu Socjologii brali udział w realizacji Centralnego Programu Badań Podstawowych – CPBP-09.3 *Przemiany w społecznościach Ziemi Zachodnich i Północnych*. W ramach powyższego programu wykonywali wielozadaniowe tematy badawcze, jak: *Społeczne procesy marynizacji w regionie nadmorskim* (koordynator II° – L. Janiszewski), *Przemiany struktur społeczności miast portowych* (koordynator II° – R. Woźniak).

Pracownicy Instytutu Socjologii brali ponadto udział w realizacji Centralnego Programu Badań Podstawowych – CPBP-09.2 *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin w Polsce*. Program ten realizowano w Zakładzie Socjologii Morskiej IFiS PAN w podtemacie *Kategorie zawodowe ludzi morza i rodzina*, kierowanym przez L. Janiszewskiego.

Placówki socjologiczne Pomorza Zachodniego związane z uczelniami wyższymi prócz zajęć dydaktycznych prowadziły badania naukowe związane z profilem uczelni i potrzebami środowiska. Zakład Filozofii i Socjologii Międzywydziałowego Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych Politechniki Szczecińskiej, oprócz zajęć dydaktycznych z zakresu socjologii ogólnej i socjologii miasta prowadził badania nad świadomością społeczną studentów uczelni technicznych. Były one realizowane w ramach badań krajów RWPG. Badania te miały charakter interdyscyplinarny, bowiem obok socjologów brali w nich udział również politolodzy, ekonomiści i filozofowie. W 1980 r. zakład zorganizował międzynarodową konferencję nt. *Wpływ nauk ideologicznych na proces kształtowania się świadomości studentów uczelni technicznych*. Socjologowie prowadzili też własne badania nad społecznymi determinantami uczestnictwa w rekreacji fizycznej

(H. Nadwyczańska) i społecznymi uwarunkowaniami estetycznego modelu mieszkania robotniczego (A. Filipowiak).

W Pomorskiej Akademii Medycznej w ramach Katedry Medycyny Społecznej funkcjonuje Pracownia Psychologii i Socjologii. Pracownicy oprócz zajęć dydaktycznych z socjologii medycyny prowadzili badania o charakterze usługowym.

W Wyższej Szkole Morskiej w latach 1974-1979 działała Pracownia Psychologiczno-Socjologiczna Zawodów Morskich, która uległa rozwiązaniu, kiedy w 1979 r. powstał Międzywydziałowy Instytut Nauk Społecznych. Od 1984 r. prowadzone są w jego ramach zajęcia dydaktyczne z socjologii ogólnej dla studentów piątego roku studiów. Ponadto problematykę socjologiczną wyklada się w niewielkim wymiarze w obrębie tzw. Nauk o Pracy i Kierowaniu. Badania naukowe uczelni ograniczają się do badań własnych. Ich przedmiotem są historyczno-socjologiczne problemy miasta Szczecina oraz absolwentów uczelni morskich i funkcji organizacji młodzieżowych (S. Lasek).

W okresie tym socjologowie szczecińscy opublikowali kilkadziesiąt artykułów i rozpraw, w tym kilka książek: T. Makowska, *Kształtowanie się robotniczej załogi przedsiębiorstwa* (1985); L. Janiszewski, *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy* (1986); A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Życie społeczno-kulturalne osiedla w świadomości jego mieszkańców* (1986); J. Nikołajew, *Społeczne problemy zawodu rybaka dalekomorskiego* (1986); ponadto w druku znajdowało się kilkadziesiąt dalszych opracowań socjologicznych, m.in.: R. B. Woźniak, *Społeczność miasta portowego w procesie przemian* (1990).

W poszczególnych uczelniach Pomorza zaobserwowano zintensyfikowane prace badawcze, wykonywane dla uzyskania stopnia doktora i doktora habilitowanego. Proces rozwoju środowiska socjologicznego na Pomorzu Zachodnim toczył się szerokim kręgiem. Od Szczecina poprzez Koszalin i Słupsk, sięgał do Gdańska i Warszawy. Zaowocowało to wspólnymi konferencjami regionalnymi i międzynarodowymi. Warto w tym miejscu przytoczyć dwie konferencje zorganizowane przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Szczecińskiego nt.: *Społeczności lokalne w perspektywie integracji europejskiej* (2000 r.) pod red. R. Woźniaka i *Współczesne społeczeństwo polskie a wyzwania integracji europejskiej* pod red. R. Woźniaka i J. Leońskiego (2005), czy też pracę zbiorową pt. *W kręgu socjologii interpretatywnej. Badania jakościowe nad tożsamością* pod red. J. Leońskiego i U. Kozłowskiej (2007), świadczące o ujmowaniu coraz szerszych problemów z udziałem socjologów krajowych i z zagranicy.

3.4. Obszary poszukiwań nowej myśli i perspektywy w socjologii

Jakość socjologii jako nauki wiąże się nie tylko z tym, jak rozumie się jej przedmiot, ale również z tym, jakie podejmuje problemy badawcze, jakie są odmiany tej wiedzy i nauki. Posiłkując się stanem dotychczasowych badań i teorią socjologii, można wyłonić szereg opcji socjologicznych ułatwiających całościowe widzenie w aspekcie obszarów i nowych kierunków badań.

Badania zbiorowości społecznych zaliczonych do kategorii ludzi Pomorza, które tworzą zarówno jednostki i grupy społeczne bezpośrednio pracujące na morzu bądź przymorzu, jak też te, które zabezpieczają, organizują, kierują pracą w makroregionie morskim, prowadzono w różnych obszarach:

- *Badanie instytucji o charakterze nautycznym*. Do zbioru tych instytucji zalicza się na ogół instytucje nautyczne związane z akwenami otwartymi, a więc żegluga i transportu morskiego, rybołówstwa i przetwórstwa morskiego, stoczni morskich i

remontowych; instytucje nautyczne pośredniczące w wymianie i zbycie, związane z organizacją linii żeglugowych, transportem, przeładunkiem towarów; instytucje nautyczne usługowo-pomocnicze i oświatowo-wychowawcze czy też socjalne, jak i pozanautyczne (Christowa, 2001).

- *Badanie procesów społecznych*. W badaniach ukazano procesy zachodzące w sferach: działalności społeczno-zawodowej, organizacji ekonomicznej, demograficznej czy też społecznej, wychowawczej i rekreacyjnej (Kozłowska, 2008).
- *Badanie społeczności terytorialnych* tworzących różne układy osadnicze i ekologiczne, wśród których można wyróżnić: wiejskie, wiejsko-miejskie i miejskie społeczności terytorialne, stanowiące charakterystyczne jednostki w układzie przymorskiej sieci osadniczej; z kolei spośród tych układów można wyróżnić portowe miasta i wsie: a) morskie, b) śródlądowe lub większe zgrupowania określane mianem zespołu portowego czy też zespołu miejsko-portowego, którego przykładem jest port śródlądowy w Policach (Woźniak, 1993), jak i badania portowych miast metropolitalnych (Woźniak-Miszewska, 2010).
- *Problemy socjologii polityki* podejmują problemy władzy, państw politycznych, systemów politycznych (Barański, Stolarczyk, 2003). Należy od razu zauważyć, że jest ona integralnie związana z szeroko pojmowaną polityką i stanowi zarazem część polityki państwa. Polityka morska otwiera fazę wstępną działań państw i społeczeństw, w której podejmowane są zasadnicze decyzje zarówno przez podmioty jednostkowe, jak i podmioty zbiorowe. Są to w pierwszym znaczeniu osoby (uczni, politycy, działacze) podejmujące te decyzje przy mniejszym lub większym udziale czy poparciu innych stron, a w drugim znaczeniu decydentami są upoważnione organy, instytucje, organizacje biorące na siebie obowiązek wpływania na kształt polityki zbiorowości lokalnych instytucji samorządowych badanych na Pomorzu. Polityka ta stanowi zarazem odbicie kierunków filozoficznych, tradycji i stereotypów, systemów wartości danego kraju i jego koncepcji ustrojowo-politycznej (Michalak, 2002).
- *Problemy socjologii kultury* dotyczące uczestnictwa w kulturze, różnorodności kulturowej mieszkańców, dylematy uczestnictwa w kulturze (Papież, 2006), stylu życia i sposobu spędzania czasu wolnego (L. Milian, 1970), badań nad przemianami języka (Homa, Węgier, 1989), funkcjonowaniem instytucji kulturalnych czy też funkcji szkolnictwa i oświaty na Pomorzu Zachodnim (Sadaj, Turek-Kwiatkowska, 1989).
- *Problemy socjologii struktury i ruchliwości społecznej* związane z osadnictwem na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski, karierami życiowymi i zawodowymi mieszkańców (Woźniak, 1976), kształtowaniem się społeczności lokalnych (Leoński, Woźniak, 1998), pozycji społecznej mieszkańców, porządku społecznego i zmiany systemowej, przemianami społeczno-ekonomicznymi Ziemi Zachodnich i Północnych Polski (Podolski, 1989), przemianami w infrastrukturze na ZZiPP (Świętochowska, 1991).
- *Problemy socjologii edukacji i zmiany społecznej*, a wśród nich: kształcenie ustawiczne, wdrażanie do demokracji, wychowanie do wartości (Ochmański i in., 2001), problem kształtowania więzi społecznych (Szkudlarek, 1992), socjalizacja i wychowanie (Woźniak, 1979, 2002; Frąckowiak, Modrzewski, 1995), badanie wzorów osobowych.

Można zauważyć, że lista wyszczególnionych badań jest niepełna. Wszystkie przedstawione dziedziny wymagają szczegółowych studiów. Jednocześnie warto

wymienić współczesne i perspektywiczne pola badawcze, do których można zaliczyć takie dyscypliny jak:

(1) *Socjologia pogranicza*. W zakresie przedmiotu socjologii pogranicza mieszczą się zjawiska funkcjonowania i procesy tworzenia się, rozwoju i pośredniczenia różnych zbiorowości społecznych, instytucji, sił i środków. Mieści się w nim również regulowanie procesów społeczno-kulturowych i towarowo-usługowych, wpływających na efektywność bądź destruktywność sił pogranicza, jak również współzycie i współdziałanie, konflikt i sprzeczność interesów ludzi i instytucji zlokalizowanych na tym obszarze bądź na jego obrzeżu czy też w innych skupiskach pogranicza regionalnego i ponadregionalnego (Woźniak, 1999).

Badania na pograniczu polsko-niemieckim na Pomorzu Zachodnim przeprowadzono również tuż po 1989 r. (Janiszewski, Woźniak, 1992). Przedmiotem badań uczyniono stosunki polsko-niemieckie, między Polakami a Niemcami, osobiste kontakty z Niemcami, jak i uprzedzenia wobec Niemców i stereotyp Niemca i Polaka. Badano też opinie młodzieży polskiej i niemieckiej dotyczące obrazu Niemiec i Niemców w świadomości polskiej młodzieży i mieszkańców pogranicza (Woźniak, 1997; Janiszewski, 1995).

Cenne badania nad pograniczem wschodnim prowadzone były przez lata przez A. Sadowskiego (1995), J. Nikitorowicza (1995), G. Babińskiego (2002), a także Z. Kurcza (2008). Szczegółowy przegląd problematyki można znaleźć w pracy pod red. R. Woźniaka i Ż. Stasieniuk (2007) oraz wyniki badań I. Machaj (2005) i poszukiwań teoretycznych L. Gołdyki (2013).

(2) *Socjologia bezrobocia*, ubóstwa i bezdomności. Wybitny polski socjolog i humanista Florian Znaniński zwrócił uwagę na bezrobocie jako obiekt badań społecznych. Bezrobotni należą do szczególnej kategorii ludzi, pisał Znaniński, iż *tracąc rolę zatrudnionego lub uczącego się jednostka usuwana jest z kręgu pracujących lub uczących się, z którymi łączyły ich jak dotąd szczególne więzi* (Znaniński, 1992). Przemiany ustrojowe w Europie Środkowo-Wschodniej lat dziewięćdziesiątych przyniosły zmieniające się samoidentyfikacje społeczne, w ramach których znajdują się nowe klasy niższe, średnie i wyższe ze swoimi odmianami. W hierarchii tej zlokalizowani są też bezrobotni, bezdomni czy też inne kategorie marginesu społecznego (Urbanik, 2002).

Z klasą bezrobotnych w społecznościach lokalnych Pomorza Zachodniego identyfikuje się prawie połowa dorosłych mieszkańców, czyli zbiorowości o obniżonym położeniu materialnym, prestiżu i innych wyznacznikach statusu społecznego (R. B. Woźniak).

Badania bezrobocia w okresie międzywojennym były prowadzone zwłaszcza przez Instytut Gospodarstwa Społecznego i Instytut Spraw Społecznych. W okresie powojennym badania nad bezrobociem (nadwyżkami siły roboczej) prowadził od 1957 r. Instytut Gospodarki Społecznej (Kabaj, 1957; Rajkiewicz, 1957). Szersze zainteresowanie tą problematyką w Polsce nastąpiło jednak dopiero po 1989 r. (Woźniak, 1995, 2002; Borkowski, Marcinkowski, 1996; Mlonek, 1999).

Już od początku badań zwrócono uwagę na przedmiotowe i podmiotowe traktowanie bezrobocia w skali mikro- i makrosocjalnej (Woźniak, 1995). Pierwsze związane było z rynkiem i popytą pracy, drugie rozpatrywano od strony osób dotkniętych bezrobociem, posiada więc aspekt psychospołeczny i kulturowy. Bezrobocie jest jednak zjawiskiem/faktem złożonym i nie poddaje się jednoznacznej interpretacji (Brodniak, Dach, 1993; Woźniak, 2002; Borkowski, 1995).

W badaniach wskaźnikami bezrobocia uczyniono nie tylko brak pracy, ale także problemy marginalizacji i ubóstwa, jako elementy negatywnych skutków bezrobocia.

4. Socjoglobalistyka jako nowa dyscyplina naukowa

Globalizacja jest zespołem procesów, które współorganizują współczesny świat, staje się jakby korelatem zjawisk społecznych zachodzących w różnej skali i nie może ich pominąć socjologia polityki czy kultury, socjologia rodziny i religii, socjologia wielkich i małych grup. Globalizacja zmienia pojmowanie narodu i naturę czynników narodotwórczych – kultury, rynku narodowego, terytorium i państwa, by ograniczyć się do najważniejszych. Swoistej *implozji świata* towarzyszy eksplozja niektórych kultur, instytucji i sposobów życia. Globalizacja jest pojęciem dyskursu na temat zmiany społecznej (Krzysztofek, Szczepański, 2002).

Dotyczy ona różnych paradygmatów i aspektów rzeczywistości (Woźniak, 2005). Mówiąc o globalizacji, nie możemy pominąć takich terminów, jak globalizm i globalność, globalistyka. Globalizm skupia się głównie na wymiarze ekonomicznym, globalność czyni świat „miejscem dla każdego”, olimpijskie hasło chińskie głosi nawet: *Jeden świat – jedno marzenie*.

Socjoglobalistyka jest nauką otwartą i dynamiczną, zajmującą się różnymi aspektami, poziomami funkcjonowania i przemian obiektów społecznych, kulturowych, cywilizacyjnych współczesnego świata. W jej paradygmacie mieszczą się:

- Problemy teoretyczno-metodologiczne poznawania świata. Tworzenie nowego wizerunku człowieka, społeczeństwa i świata za pomocą sieci metod analitycznych i empirycznych.
- Problemy szukania rozumienia i wyjaśniania nowego ładu społeczno-kulturowego oraz zrównoważonego rozwoju: w sferze faktów, działania, wartości, równości, piękna i dobra.
- Problemy racjonalnego i efektywnego funkcjonowania, projektowania i rozwiązywania globalnych mega trendów i lokalnych problemów współczesności i przyszłości życia społecznego.

Socjoglobalistyka czyni przedmiotem swojej refleksji naukowej wszechludzki problem życia społecznego we wszystkich jego formach i zakresach (Woźniak, 2009).

Istota i sposób pojmowania społecznej rzeczywistości globalnej zmierza ku zmianie paradygmatów socjologii.

Socjoglobalistyka portowych miast metropolitalnych

Życie społeczne i gospodarowanie odbywa się zawsze w czasie i przestrzeni, a zbiorowości społeczne w określony sposób je organizują (Jałowiecki, 1980). Organizowanie przestrzeni, czyli rozmieszczenie jej elementów, jest wszakże różne w sytuacji, gdy odbywa się ono nad morzem, a jeszcze inaczej w głębi lądu. Kierunek przemian przestrzennych układów osadniczych nie może być także oderwany od rozwoju kulturowego i cywilizacyjnego danego obszaru czy miasta (Christowa, 2001).

W krajobrazie miasta portowego podstawową rolę odgrywa terytorium portowe, stanowiące lądowy obszar portu (mola, pirsy, nabrzeża i falochrony). Port jest przestrzenią, którą morze wypełnia stale lub przerwami, i w której statki, osłonięte od wiatru i fal, mogą być budowane, konserwowane, remontowane, załadowywane, rozładowywane itp. Przestrzeń jest więc układem warunkującym nie tylko możliwości

rozwojowe portu, ale również miasta. Według kryterium przestrzennego usytuowania stanowiska, wyodrębnić można w porcie dwa typy stanowisk roboczych: a) statkowe (na statkach), obsługiwane przez trymerów lub sztauerów zatrudnionych w ładowni lub na pokładzie jednostki pływającej; b) lądowe (na lądzie), obsługiwane przez pracowników zatrudnionych w magazynach i na placach, obsługujących urządzenia, sprzęt itp. (Woźniak, 1991; Wszeborowski, 1989).

Miasto portowe to nie prosta suma cech pojedynczych struktur posiadających związki, lecz całościowy kształt procesów i zależności przyczynowo-skutkowych, celów i zadań. Każde miasto posiada wyraźnie określone cele i hierarchiczną budowę określającą poziomy powiązanych ze sobą struktur. Zwykle te mają charakter strukturalny, funkcjonalny i rozwojowy. Komponenty te warunkują występowanie w mieście różnych procesów, poczynając od komunikacji, informacji, a kończąc na integracji czy dezintegracji.

W procesie rozwoju miasta portowe przyjmowały na siebie rozliczne funkcje. Wewnętrzna logika miasta i jego historyczna droga rozwoju ograniczały bądź wypierały z systemu miasta funkcje i struktury powodujące różne procesy organizacji i dezorganizacji, upadku i rozwoju miasta, jego wewnętrzne i zewnętrzne związki oraz przeciwieństwa. Każde miasto w tym aspekcie ma swój początek i koniec, przeżywa okres rozkwitów i kryzysów. W procesie tym wykształcają się nowe cechy miasta, ujawniają się nowe siły społeczne wyzwalające większą efektywność systemu miasta i środowisk lokatorów (Kowalewski 2010; Kowalewski 2016).

Portowa społeczność to zbiorowość wielu grup bezpośrednio lub pośrednio związanych z morzem lub przymorzem, zdeterminowanych bogactwem różnorodnych procesów, układów organizacyjnych, wzorów i norm zachowań, stosunków społecznych, realizujących cele ekonomiczne i pozaekonomiczne. Wielostronne związki społeczności zakładowej o charakterze ekonomicznym przejawiają się m.in. w:

(1) kooperacji zakładów zlokalizowanych w miastach satelitarnych z zakładami przemysłu portowego i okrętowego; (2) zaopatrywaniu miasta i jego obrzeży w różnorodne produkty; (3) zatrudnianiu osób z prowincji w mieście portowym; (4) zaopatrywaniu miasta portowego w żywność oraz inne towary (Kuźma, 1972); (5) miasto i port, przemysł morski i lądowy uzupełniają się wzajemnie, są specyficznym typem organizacji społecznej, normatywnym porządkiem, układem ról wynikających z uczestnictwa w życiu miasta i jego strukturach (Koselnik, 1960).

Problemy te stanowią przedmiot systematycznych badań podejmowanych przez socjologów. Zagadnienie stoczniowców Szczecina w pracy pt. *Stoczniowcy Szczecina w procesie przemian społecznych. Studium socjologiczne Stoczni Szczecińskiej* przedstawiła U. Kozłowska (2008). Kontynuacją tematów marynistycznych jest praca Ż. Stasieniuk (2008) pt. *Zbiorowość marynarzy w procesie przemian*.

Inne obszary badań socjologicznych

Dalsze przeobrażenia w życiu społecznym na Pomorzu Zachodnim wiążą się z procesami globalizacji, jak i integracji europejskiej. Zjawiska te ujawniły potrzebę reinterpretacji nowej rzeczywistości, doskonalenie warsztatu badawczego i teoretycznego (Woźniak, 1991, 1997), jak i w sytuacji konfliktu społecznego (Bartłomiejski, 2015).

W tym też nurcie wyrasta *sozoglobalistyka* i *socjoglobalistyka morska*. Globalny system sozoglobalistyki społecznej winien łączyć zjawiska i procesy funkcjonujące w różnych układach i przestrzeniach nautycznych i społeczno-kulturowych.

W poszukiwaniu rzetelnej wiedzy o rzeczywistości pogłębiano narzędzia badawcze, aby lepiej zrozumieć i wyjaśniać badane fakty, w sposób systematyczny je opisywać i sprawdzać. Przyjęto metody i techniki badawczo wzbogacone *metodologią teorii ugruntowanej*. Systematycznie przyswajano technikę pobierania próbek, kodowania zebranego materiału, jak i pisania not teoretycznych (Konecki, 2000). Rozszerzoną wersję metody badań jakościowych przedstawił M. Gorzko (2008), prezentując poglądy A. L. Straussa i J. Corbin (1997) oraz innych badaczy preferujących ten kierunek.

Ciekawe są badania A. Terelaka (2004) pt. *Koncepcje rozwoju społecznego grupy ekspertów dla wybranych powiatów województwa zachodniopomorskiego* i S. Kołodziejczaka (2005) pt. *Świadomość ekologiczna społeczności terytorialnych zamieszkujących tereny przylegające do polskiej części Zalewu Szczecińskiego*, wykonane metodą teorii ugruntowanej, czy też praca A. Królikowskiej (2008) na temat *Religijność młodzieży akademickiej Szczecina*, a także R. B. Woźniaka (2012) *Mikrosocjologia edukacji w zarysie*.

5. Uwagi końcowe

Znacząca jest prawie sześćdziesięcioletnia rozległość zainteresowań i badań na Pomorzu Zachodnim. Wyrasta ona ze wspólnej niszy rozwoju akademickiego na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski. Stąd też problematyka osiągnięć prezentowanych prac odzwierciedla tylko w wąskim zakresie ich myśl twórczą i ducha prawdy tych ziem i ludzi. W artykule są prezentowane wycinkowo prace autorów reprezentujących różne środowiska naukowe, a kluczem łączącym ich zainteresowania socjologiczne jest Pomorze Zachodnie.

Biorąc pod uwagę toczące się procesy społeczno-kulturowe na Pomorzu Zachodnim, umownie umieszczono je w trzech, a nawet czterech następujących po sobie fazach: w pierwszej fazie narodzin nastąpiła *rejestracja* poglądów i analiz socjologicznych prac teoretyczno-metodologicznych prowadzonych na Pomorzu Zachodnim, była to penetracja i *zakotwiczenie* klasycznej socjologii ZZiPP. W drugiej fazie następuje formalizacja i instytucjonalizacja socjologii, która ma jeszcze charakter *dryfowania*; trzecia faza dokonujących się zmian modernizacji i transformacja, w której socjologia dojrzewa i *żegluje* ku nowoczesności w fazie toczących się reform; faza czwarta to *otwarta ponowoczesność zmian* i odnosząca się do badań i oddziaływań różnorodnych związków i zależności w skali regionalnej i światowej.

Procesy i zjawiska społeczno-kulturowe związane z tworzeniem się po wojnie nowego układu ustrojowego i społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych są bogato przedstawione zarówno w analizach socjologicznych, jak i przez inne dyscypliny społeczne. W okresie sześćdziesięciolecia socjologii na Pomorzu Zachodnim sporo miejsca poświęcono problemom przystosowania się osadników do nowych warunków życia, kształtowania się struktur społeczno-zawodowych i wspólnot społecznych, instytucji i zrzeszeń, w których czołową rolę odegrała „Solidarność” Ludzi Morza i Przymorza. W badaniach ukazano trudne procesy adaptacji osadników, zjawiska nieprzystosowania i dezorientacji społecznej.

Ogólnie można stwierdzić, iż:

- W badaniach społeczności ZZiPP należy uwzględniać odmiennność postaw i zachowań różnych grup społeczno-kulturowych i etnicznych, na jakie dzielą się nadal mieszkańcy tych ziem po 2016 roku.

- Można też sądzić, iż mieszkańcami ZZiPP w dwóch trzecich byli osadnicy niereprezentujący wyraźnych opcji politycznych, zarówno lewicowych, jak i prawicowych, czy też ich sprzężeń typu lewicowo- czy też prawicowo centrowych. Stąd trudno dowieść istnienia w badanej przestrzeni społecznej zwartej kulturowo i politycznie szczecińskiej, koszalińskiej czy też nawet gdańskiej grupy etnicznej. Reforma administracyjna kraju, w następstwie której powstały nowe regiony-województwa zmieniające proporcje przestrzenne i ilościowe pomiędzy poszczególnymi skupiskami, istniejące zróżnicowania nie zredukowała, lecz powiększyła. Okazuje się, że postawy czy też system wartości i świadomości regionalnej, jak i narodowej z oporem poddaje się wpływom administracyjnym. Rewitalizacja tożsamości etnicznej tkwiącej w systemie tradycyjnych obyczajów i zachowań przybiera warstwami nową postać kulturową.
- Poszukiwanie, zwłaszcza od roku 1989, swoistej nowej ideologii regionalnej, stanowiącej jeden z czynników tożsamości ludności ZZiPP przejawiało się w różnych formach rewindykacji od quasi-politycznych *verso police* po czysto kulturowe i społeczne, ciągle szukające swojej opcji i płaszczyzny rewitalizacji.
- Na tym tle tworzyła się nowa elita regionalna, która konstruowała nowy wzór mieszkańca „Europejczyka”, który powoduje zarazem rodzenie się samoświadomości regionalnej i narodowej, jak i konflikty wartości oraz dualizm postaw i stylów życia. Występujące procesy instytucjonalizacji ruchu budowania tożsamości mieszkańców m.in. poprzez tworzenie stowarzyszeń komunalnych, związków cechowych gmin Pomorza Zachodniego „Pomerania”, europejskich akademii obywatelskich, instytutów europejskich (Instytut Polski w Berlinie), czy wręcz partii politycznych itp., przyspieszają zjawiska rewitalizacji tożsamości obywatelskiej mieszkańców. Obszary te o charakterze ilościowym i formalnym stosunkowo łatwiejsze i czytelniejsze są w badaniach, natomiast problemy i zjawiska jakościowe są tutaj o wiele bardziej skomplikowane, stąd też częste ich okaleczanie. Wymagają one pogłębionych i multidyscyplinarnych badań.
- Istnieje cała mnogość tematów, które wymagają nowych programów badawczych, jak i rozwoju współczesnych orientacji naukowych, by wykroczyć poza powierzchowność.

Wyszczególnione zagadnienia wskazują, iż problemy, procesy i instytucje występujące na Ziemiach Zachodnich stanowią systemy o olbrzymiej skali złożoności, realizujący się w warunkach różnic i napięć pomiędzy układami lokalnymi i regionalnymi, jak i ponadlokalnymi, zwłaszcza w zakresie interesów i wartości przy jednoczesnej zbiorowej nieświadomości rządzących. Faza jednak ponowoczesnego otwarcia postrzegana jest jako źródło nowej aktywności mieszkańców, otwartości i odpowiedzialności pro integracyjnie nastawionego społeczeństwa Ziemi Zachodnich na nowy ład społeczny i rozwój.

Skutkiem wielopłaszczyznowych przemian społecznych na Ziemiach Zachodnich zarówno integratywnych, jak i dezintegratywnych był splot wielości czynników zarówno endogennych, jak i egzogennych o charakterze społeczno-demograficznym, kulturowym, ekonomicznym, marynistycznym, politycznym, oświatowym i religijnym. Na tej podstawie kształtowało się od podstaw młode i aktywne społeczeństwo, o nowym rodowodzie i obliczu moralno-społecznym. W grupie tej czołową pozycję zajmowali stocznioowcy i portowcy, marynarze i górnicy, robotnicy i inteligencja, otwierający nowy etap zmian nie tylko w Polsce, ale również w Europie.

Przemiany dokonywały się w aspekcie podmiotowym, jak i przedmiotowym czy też podmiotowo-przedmiotowym w kierunku społeczeństwa demokratycznego, obywatelskiej godności i sprawiedliwości społecznej, zarówno na wsi, jak i w mieście. W tych wielokierunkowych procesach na Pomorzu Zachodnim kształtuje się nadal nowe społeczeństwo w rzeczywistości społecznej, gospodarczej, kulturowej i politycznej. Makroregion morski, jego modernizacja i postęp techniczny, logistyka i elektrotechnika, rozwój gospodarki morskiej, żegluga i rybołówstwa morskiego, z silnymi ośrodkami naukowymi, stanowić może nowe otwarcie życia i pracy po 2016 roku na Pomorzu Zachodnim i w Polsce.

Miniony okres naznaczył się w wizji socjologicznej opisem transformacji ustrojowej Polski, aktywności społeczno-politycznej obywateli w rozwijającym się systemie demokratycznym. Kształtowaniem się nowego przywództwa i elit politycznych, pluralizmu i nowych szans i zagrożeń ładu demokratycznego, jak i rozwojem infrastruktury naukowe ZZiPP stanowiło *profetyczny* zew i lont przyszłych wydarzeń ukazujących przez socjologów. Ich białą księgę stanowiły badania stoczniovców Szczecina i Gdańska.

Niezaprzeczalnym nurtem rozwoju jest metodologia teorii ugruntowanej Marka Gorzko oraz badania terenowe, kontynuowane na Pomorzu Szczecińskim oraz rozwój młodej kadry naukowej. Na tej też kanwie rozwijały się nowe subdyscypliny socjologiczne morza i przymorza. Przekroczono klasyczny *Rubikon* socjologii morskiej i wkroczone w nowe aspekty teoretyczno-metodologiczne i badawcze. Nowy okres to też wizje gospodarki morskiej i żegluga śródlądowej, przebudowa i budowa nowych portów morskich na przymorskim jeziorze Jamno.

Badania prowadzone w makroregionie Pomorza Zachodniego wskazują na młodość społeczeństwa i jego wielokulturowość oraz dynamiczną otwartość na współpracę i współdziałanie międzynarodowe i globalne, trendy rozwijającej się Europy i świata. Świadczą o tym badania zmian dokonujących się w systemie wartości, postawach i stereotypach społecznych mieszkańców i młodzieży. Socjologia pogranicza i jej badania rozprzestrzeniły się w różnych ośrodkach w kraju i za granicą, podobnie zresztą jak socjologia bezrobocia. Stopniowo osadza się też na mapie nauki socjoglobalistyka, jako uniwersalistyczna i wszechogarniająca konstatacja rzeczywistości społecznej. Socjologia na Pomorzu Zachodnim, mimo że kształtowała się w warunkach ułomnych społecznie i politycznie różnych nurtów i opcji teoretycznych, zawsze kierowała światłem wiedzy oraz prawdy – *lux et veritas* – i dobra publicznego.

Sukces ma wielu ojców. Uwarunkowany jest wielością czynników i pracy wspaniałych ludzi tworzących humanistykę na Pomorzu Zachodnim. Kłaniamy się i dziękujemy wszystkim nauczycielom akademickim, władzom uczelni, administracji regionu i wszystkim innym za wspólną pracę i wsparcie. Nie zapominamy o tych, którzy odeszli, tworząc tę naukę, kształtując jednocześnie swoich następców: profesorów, doktorów, magistrów.

Rzesza absolwentów socjologii szczecińskiej i Pomorza Zachodniego przekroczyła 1500 osób. Pozdrawiamy ich i wzywamy do wspólnej pracy. Niechaj dalej rozwija się socjologia polska, która w 2010 roku skończyła 120 lat. A to przecież ciągle jest stawanie się – *in statu nascendi*, również w Polsce Zachodniej i Północnej.

Bibliografia

- Albrow M. (1996), *The Global age*, Cambridge.
- Babiński G. (2002), *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność – różnicowanie religijne – tożsamość*, Kraków.
- Barański M., Stolarczyk M. (red.) (2003), *Władze lokalne i regionalne w warunkach globalizacji*, Katowice.
- Bartłomiejski R. (2015), *Mieszkańcy osiedla w sytuacji konfliktu ekologicznego w mieście*, Warszawa.
- Bartłomiejski R. (2008), „Wizerunek marynarza globalnego w perspektywie socjologicznej”, *Roczniki Socjologii Morskiej* 18: 41-51.
- Białecki T. (1965), „Przebieg procesów demograficznych i integracyjnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1965”, *Przegląd Zachodniopomorski*, 6: 39-52
- Blumer H. (1969), *Symbolic interaction: Perspective and method*, Englewood Cliffs.
- Borkowski T., Marcinkowski A. (red.) (1996), *Socjologia bezrobocia*, Warszawa.
- Brodniak W. A., Ostrowska A. (1993), *Recesja i bezrobocie – nowe zagrożenia*, Warszawa.
- Chałasiński J. (1935), *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*, Warszawa.
- Chmielewska B. (1964), *Wstępny projekt badań socjologicznych nad Szczecinem*, „Przegląd Zachodniopomorski”.
- Christowa Cz. (2001), *Strategie rozwoju funkcji logistycznej polskich portów morskich w warunkach globalizacji gospodarki* [w:] E. Urbańczyk (red.), *Wpływ otoczenia na funkcjonowanie polskich portów morskich*, Szczecin.
- Czapliński W. (1952), *Polska a Bałtyk w latach 1632-1648*, Wrocław.
- Czyszkiewicz R. (1996), *Położenie robotników portowych Szczecina w latach 1946-1949*, „Roczniki Socjologii Morskiej”, t. 10, Szczecin.
- Dahrendorf R. (1959), *Class and class conflict in industrial society*, Stanford.
- Dulczewski Z. (1964), *Badania socjologiczne na Ziemiach Zachodnich 1945-1961* [w:] *Zagadnienia demograficzne i socjologiczne Ziemi Zachodnich i Północnych. VIII Sesja Rady Naukowej TRZZ*, Warszawa.
- Dulczewski Z. (1984), *Florian Znaniecki*, Warszawa.
- Dulczewski Z. (red.) (1971), *Spółeczeństwo Ziemi Zachodnich. Studium porównawcze wyników badań socjologicznych w województwie zielonogórskim*, Poznań.
- Dulczewski Z., Kwilecki A. (1963, 1970) (wybór i oprac.), *Pamiętniki osadników Ziemi Zachodnich*, przedm. W. Markiewicz, Poznań.
- Durka W. (1995), *Polsko-niemieckie pogranicze gospodarcze. Szkice z socjologii ekonomicznej*, Szczecin.
- Durkheim E. (1968), *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa.
- Fiternicka-Gorzko M. (2004), *Miasto i model liryczny*, Szczecin.
- Gabor Z., Goryńska-Bittner B. (red.) (2012), *Nieobecność społeczna. W poszukiwaniu sensów znaczeń*, Poznań.
- Gabor Z., Goryńska-Bittner B., Kalinowski S. (red.) (2014), *Życie na skraju – marginesy społeczne wielkiego miasta*, Bielefeld.
- Gazicki A., Woźniak R. B. (2002), *Spółeczna problematyka bezrobocia absolwentów w wymiarze lokalnym (skala, struktura i uwarunkowania)*, Słupsk.
- Gębski B. (1997), *Typowe zachowania bezrobotnych w obszarze przygranicznym* [w:] *Region Zachodniopomorski – kolaż socjologiczny*, red. A. Kołodziej-Durnaś, Warszawa.
- Goffman E. (1967), *Interaction ritual: Essays on face-to-face behaviour*, Garden City.
- Goffman E. (1981), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa.
- Golinowska S. (1994), *Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej. Studium ekonomiczne*, Warszawa.
- Gołdyka L. (1999), *Miasto pogranicza polsko-niemieckiego jako środowisko wychowawcze* [w:] L. Gołdyka i in. (red.), *Transgraniczność w perspektywie pedagogicznej*, Zielona Góra.
- Gołdyka L. (2013), *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Warszawa.
- Gorzko M. (2008), *Procedury i emergencje. O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*, Szczecin.
- Gringhis D. (1963), *Of ships and fish and fishermen*, Funstall.
- Gumplowicz L. (1909), *Filozofia społeczna*, Warszawa.
- Jacher W. (1999), *Procesy adaptacji społeczno-kulturowej ludności polskiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 roku*, „Studia Śląskie”, Opole.

- Jałowicki B. (1980), *Człowiek w przestrzeni miasta*, Katowice.
- Janiszewski L. (1963), *Początki rybołówstwa dalekomorskiego w Polsce*, „Przegląd Zachodniopomorski”, nr 3.
- Janiszewski L. (1976), *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium socjologiczne*, Warszawa-Poznań.
- Janiszewski L. (1977), *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny*, Szczecin.
- Janiszewski L. (1967), *Rybaczy dalekomorscy. Studium socjologiczne*, Poznań.
- Janiszewski L. (1968), *Z działalności Sekcji Socjologiczno-Demograficznej Instytutu Zachodniopomorskiego w Szczecinie*, Szczecin.
- Janiszewski L. (1970), *Prevision of development trends in the realm of culture on sea-going ship*, Warna.
- Janiszewski L. (1975), *Technological changes in the Polish merchant and fishing fleet and their effects on the cultural model of the crew*, Amsterdam.
- Janiszewski L. (1991), *Socjologiczne badania nad ludźmi morza [w:] Rozwój i zmiany w społecznościach Ziemi Zachodnich i Północnych Polski*, red. Z. Silski, R. B. Woźniak, Szczecin.
- Janiszewski L. (1993), *Mniejszość niemiecka a Polacy na Pomorzu Szczecińskim*, Szczecin.
- Janiszewski L. (1994), *Morze i społeczeństwo. Ogólny zarys teorii marynizacji*, „Roczniki Socjologii Morskiej”, t. 9, Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1970), *Kultura na statku morskim. Rozprawy z socjologii i psychologii*, Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1973), *Czas wolny marynarzy na lądzie. Rozprawy i materiały*, Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1988), *Zawód i życie rodzinne ludzi morza*, Szczecin.
- Janiszewski L., Sosnowski A. (1984), *Polacy i Niemcy. Sondaż opinii i postaw*, Szczecin.
- Janiszewski L., Woźniak R. B. (red.) (1991), *Morskie społeczności lokalne. Teoria i empiria*, Szczecin.
- Kaczyński G. J. (2008), *Processo migratio e dinamiche iddentitarie*, Milano.
- Kołodziej-Durnaś A. (2012), *Kultura organizacji – idea i instrumentalizacja. Socjologiczne studium krytyczne*, Szczecin.
- Kołodziejczak S. (2005), *Świadomość ekologiczna społeczności terytorialnych zamieszkujących tereny przylegające do polskiej części Zalewu Szczecińskiego*, Szczecin.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa.
- Kowalewski M. (red.) (2008), *Zmieniając miasto. Wokół teorii i praktyki rewitalizacji*, Szczecin.
- Kowalewski M. (2010), *Środowisko społeczne lokatorów TBS-ów*, Toruń.
- Kowalewski M. (2016), *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyki niezadowolonych obywateli miast*, Kraków.
- Koselnik B. (1960), *Niektóre problemy industrializacji polskich portów morskich*, Szczecin.
- Kozłowa O. (2009), *Socjologia. W poszukiwaniu prawdziwego społeczeństwa*, Szczecin.
- Kozłowa O., Kołodziej-Durnaś A. (red.) (2011), *Kulturowe zróżnicowanie narodowych, regionalnych i organizacyjnych tożsamości*, Szczecin.
- Kozłowska U. (2008), *Stoczniowcy Szczecina w procesie przemian społecznych. Studium socjologiczne Stoczni Szczecińskiej SA*, Szczecin.
- Krzysztofek K., Szczepański M. (2002), *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informatycznych*, Katowice.
- Kuźma L. (1972), *Ekonomia portów morskich*, Gdańsk.
- Kwilecki A. (1970), *Ziemia Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów*, Poznań.
- Kwilecki A. (1972), *Socjologia a procesy społeczne na Ziemiach Zachodnich 1945-1970*, Przegląd Zachodniopomorski, nr 2.
- Kwilecki A. (1982), *Z pogranicza problematyki narodowej i międzynarodowej. Studia i szkice*, Warszawa.
- Kwilecki A. (red.) (1968), *Społeczne problemy przedsiębiorstw przemysłowych*, Szczecin.
- Lasek S. (1977), *Absolwenci szczecińskich szkół wyższych*, Szczecin.
- Leoński J. (1998), *Społeczeństwo szczecińskie jako społeczeństwo migrantów [w:] Społeczne problemy regionalne*, red. R. Czyszkiewicz, Szczecin.
- Leoński J., Kołodziej-Durnaś A. (red.) (2008), *W kręgu socjologii interpretatywnej. Zastosowanie metod jakościowych*, Szczecin.
- Lepszy K. (1947), *Dzieje floty polskiej*, Gdańsk-Bydgoszcz-Szczecin.
- Machaj I. (2005), *Wschodnie a zachodnie pogranicze Polski [w:] J. Leoński, R. B. Woźniak (red.), Współczesne społeczeństwo polskie a wyzwania integracji europejskiej*, Szczecin.
- Machaj I. (2005), *Społeczno-kulturowe konteksty tożsamości mieszkańców polskiego i zachodniego pogranicza*, Warszawa.
- Markiewicz M., Rybicki P. (red.) (1967), *Przemiany na ziemiach zachodnich*, Poznań.
- Mead G. H. (1975), *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Chicago.

- Michalak A. (2002), *Lokalni wyborcy samorządowi. Socjologiczne studium politycznych zachowań wyborców*, Szczecin.
- Michnal W. (1979), *Przemiany społeczno-kulturalne wsi podszczecińskiej [w:] Kołbacz. Przeszłość i teraźniejszość*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Szczecin.
- Mielniczuk D. (2008), *Przejawy społeczno-kulturowej adaptacji Ukraińców w powiecie stargardzkim po 1947 r. Komunikat z badań*, Stargard Szczeciński-Szczecin.
- Milian L. (1970), *Zarys systemu działalności kulturalno-oświatowej we flocie morskiej [w:] Kultura na statku morskim. Rozprawy z socjologii i psychologii*, Szczecin.
- Mlonek K. (1999), *Bezrobocie w Polsce w XX wieku w świetle badań*, Warszawa.
- Moore M. (1966), "Global sociology: the World as a singular system", *American Journal of Sociology*, 71(5): 475-482.
- Nikitorowicz J. (1995), *Pogranicza, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok.
- Olchowy T. (1966), *Profilaktyka zdrowia psychicznego marynarzy*, Gdynia.
- Parsons T. (1971), *The system of modern societies structure*, New York.
- Polańska A. (1965), *Zawód rybaka morskiego w Polsce*, Gdynia.
- Sadaj B. (1967), *Społeczno-zawodowe problemy nauczycieli w Polsce Ludowej na przykładzie woj. szczecińskiego*, Szczecin.
- Sadowski A. (1995), *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok.
- Sosnowski A. (1984), *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy*, Warszawa-Poznań.
- Stasieniuk Ż. (2008), *Zbiorowość marynarzy w procesie przemian*, Szczecin.
- Strauss A., Corbin J. (1997), *Grounded theory in practice*, Thousand Oaks.
- Szacki J. (red.) (1995), *Sto lat socjologii polskiej*, Warszawa.
- Szkudlarek T. (1992), *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków.
- Tarnowska-Jakóbiec U. (1996), *Więzi emocjonalne w rodzinach marynarzy i rybaków*, „Roczniki Socjologii Morskiej”, t. 10, Szczecin.
- Terelak A., Durka W., Klepajczuk B., Kołodziejczak S. (2006), *Liderzy lokalni w procesie odnowy wsi. Odniesienia socjologiczne [w:] A. Piasecki (red.), Formy przywództwa*, Kraków.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2008), *Pogranicze jako obszar adaptacji transkulturowej. Proces tworzenia się lokalnej społeczności osiedleńców a zastane elementy obcej kultury materialnej [w:] R. B. Woźniak, Ż. Stasieniuk (red.), Społeczeństwo pogranicza polsko-niemieckiego. Wyzwania i dylematy*, Szczecin.
- Turek-Kwiatkowska L. (1989), *Udział szkolnictwa wyższego i regionalnych stowarzyszeń naukowych w przemianach społecznych na ZZiPP [w:] Nauka wobec przemian w społecznościach ziem zachodnich i północnych Polski*, Opole.
- Turner J. H. (1985), *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa.
- Turner J. H. (1998), *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Poznań.
- Urbanik W. (2002), *Bezrobocie i zatrudnienie w małym mieście. Socjologiczne studium zachowań bezrobotnych*, Szczecin.
- Winięcka A. (1980), *Z socjologicznej problematyki muzealnictwa. Muzeum miasta*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (1969), „Struktura społeczno-zawodowa stoczniowców Szczecina”, *Nautologia*, 3-4.
- Woźniak R. B. (1976), *Stoczniowcy Szczecina. Studium socjologiczne Stoczni im. Adolfa Warskiego*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (1987), *Problemy socjologii wychowania morskiego. Socjologiczne studium wychowania na statku morskim*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (1991), *Społeczność miasta portowego w procesie zmian*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (1992), „Problemy badań socjologicznych nad miastami portowymi w makroregionie morskim”, *Studia Sociologica* 3: 93-105.
- Woźniak R. B. (1993), „Teoretyczne problemy socjologii miasta portowego”, *Roczniki Socjologii Morskiej*, 7: 43-58.
- Woźniak R. B. (1995), *Społeczność lokalna bezrobotnych*, Szczecin-Koszalin.
- Woźniak R. B. (1996), *Floriana Znanięckiego koncepcja sił społecznych i jej współczesna doniosłość [w:] Socjologia polityczna Floriana Znanięckiego a współczesna polityka*, red. O. Sochacki, Gdańsk.
- Woźniak R. B. (1997), *Obraz Niemiec i Niemców w świadomości polskiej młodzieży pogranicza*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (1999), *Socjologiczne implikacje migracji cudzoziemców w Polsce. Studium pogranicza polsko-niemieckiego*, Szczecin.
- Woźniak R. B. (2005), *Pogranicza globalizacji i globalistyki [w:] Współczesne społeczeństwo polskie a wyzwania integracji europejskiej. Studia i materiały*, red. J. Leoński i R. B. Woźniak, Szczecin.
- Woźniak R. B. (2009), *U podstaw socjoglobalistyki. Koncepcje i zagrożenia*, Szczecin.

- Woźniak R. B. (2012), *Mikrosocjologia edukacji w zarysie*, Toruń.
- Woźniak-Miszewska M. (2014), *Portowe miasto metropolitalne. Wybrane problemy socjologiczno-ekonomiczne Nowego Szczecina*, Warszawa.
- Wszeborowski K. (1989), *Dokerzy gdańscy. Studium socjologiczne*, Gdańsk.
- Znaniński E., Ziółkowski J. (1984), *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928 i 1964*, Warszawa-Poznań.
- Znaniński F. (1931), *Siły społeczne w walce o Pomorze [w:] Przyszłość i kultura*, t. 2, red. J. Borowik, Toruń.
- Znaniński F. (1935), *Socjologia walki o Pomorze*, Toruń.
- Żechowski Z. (1973), *Przemiany małych miast w procesie uprzemysłowienia. Studium socjologiczne*, Poznań.
- Żygulski K. (1962), *Repatrianci na Ziemiach Zachodnich. Studium socjologiczne*, Poznań.